COMUNITATEA ROMÂNEASCĂ DIN ZĂBALA, JUDEȚUL COVASNA. MICRO-CERCETARE SOCIO-ETNOGRAFICĂ, IULIE 2024

FLORENTINA TEACĂ*

ABSTRACT

ROMANIAN COMMUNITY IN ZĂBALA, COVASNA COUNTY
SOCIO-ETHNOGRAPHIC MICRO-RESEARCH, JULY 2024

Covasna County is an area with a particular ethnic composition, in which Romanians, who are in the majority at national level, are a minority here, numerically speaking. Over time, the majority-minority ratio has evolved in contradictory ways, influenced by territorial and political changes. In many rural localities in the county, the number of Romanians has fallen substantially, while in others Romanians have practically disappeared. The situation is quite different in ethnically-mixed settlements where Romanians were engaged in shepherding.

One of these is the commune of Zăbala, geographically situated at the foot of the Curvature Carpathians, between Covasna and Brețcu, the two important centers of transhumant shepherding in the past centuries. The following paper reproduces the results of a socio-ethnographic field micro-survey conducted in July 2024. It is structured in two parts: in the first part, a non-exhaustive presentation of the traditional shepherding in Zăbala. The second part contains ethno-demographic aspects of the Covasna area, from a historical point of view, and statistical data on the population of neighboring localities, where the percentages of Romanian and Hungarian populations have evolved differently over time. If we look at the situation in the localities of Covasna County, in which the number of Romanians has not drastically decreased, we see that these are precisely those in which the autochthonous population has been engaged in shepherding.

Keywords: Zăbala, sheep herding, transhumance, Romanianism.

* Researcher, The European Centre for Ethnic Studies (CESPE), e-mail address: *teaca_florentina@yahoo.com*.

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXXV, nr. 5–6, p. 295–317, Bucureşti, 2024
DOI: 10.59277/RJSoc.2024.5-6.04

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

PUNCT DE PLECARE. OBIECTIVELE CERCETĂRII

S-a vorbit mult (și încă este de actualitate subiectul[1]) despre deznaționalizarea românilor din Arcul Intracarpatic, o zonă cu o compoziție etnică deosebită, în care *minoritarii la nivel național* aici sunt numeric majoritari, pe când *majoritarii la nivel național* aici sunt numeric minoritari.

O analiză detaliată a zonei relevă „scăderea accelerată a stocului demografic românesc, izolarea acestor comunităţi româneşti timorate, lipsa de convieţuire în contextul proclamării puterii simbolice ungare (exacerbarea utilizării simbolurilor ungare în detrimentul celor românești), pasivitatea autorităţilor de stat şi a altor instituţii româneşti" (Baltasiu, 2013, p. 10).

Însă există comunități în care situația este diferită. Urmărind „dispersia teritorială a localităţilor monoetnice româneşti şi a celor etnic mixte, în care românii nu au fost asimilaţi, putem constata că toate acestea se află la poalele munţilor de curbură, pe linia Breţcu – Zăbala – Covasna – Zagon – Valea Mare – Depresiunea Întorsurii Buzăului – Mărcuş – Dobârlău – Băcel şi terminând cu zona Vâlcele – Araci – Hăghig, aflată în vecinătatea localităţilor româneşti din judeţul Braşov. Toate celelalte comunităţi rurale româneşti situate în interiorul judeţului au fost asimilate" (Lăcătuşu, 1999, p. 408).

Exceptând localitățile aflate la granița cu județul Brașov și cele din *Buzăul Ardelean*[2], care au avut cu totul alte circumstanțe istorice, și referindu-ne strict la localitățile covăsnene din *secuime*, remarcăm, coroborând datele din cercetări anterioare și observațiile personale ale autoarei trăitoare în zonă, că localitățile etnic-mixte în care românii nu au fost deznaționalizați/ asimilați sunt tocmai acelea în care păstoritul a fost practicat „la cote înalte".

Plecând de la premisa că practicarea păstoritului a fost o ocupație predilectă a românilor, concluzia pe care o putem trage, destul de ușor, este că îndeletnicirea de bază a locuitorilor din aceste localități, oieritul, mai ales cel transhumant, a contribuit din plin la menținerea identității românești, împiedicând maghiarizarea. Parafrazând-o pe cercetătoarea Ana Grama, putem conchide: *Mocanii au câştigat bătălia cu timpul istoric şi cu neprietenii… existând!* (Grama, 2000, p. 57).

„Intensificarea, în timp și în spațiu, a păstoritului transhumant practicat în mod special de un număr limitat de sate transilvănene: Mărginenii Sibiului, cei din Țara Bârsei și cei din zona Covasna-Brețcu" (Murgescu, 1996, p. 60) a fost determinată de insuficiența pășunilor și a nutrețului de care dispuneau, față de bogăția vitelor pe care le posedau (Mateescu, 1986, p. 11): oi în primul rând, apoi capre, cai, bovine. Acest fenomen nu s-a redus însă la aspectele economice și sociale, ci a avut largi

[1] A se vedea, la Sfântu Gheorghe, activitatea Centrului European de Studii Covasna-Harghita, ce funcționează sub egida Academiei Române; la București, cea a Centrului European de Studii în Probleme Etnice al Academiei Române.

[2] La cedarea Transilvaniei de Nord-Est către Ungaria horthystă, în urma Dictatului de la Viena, comunele din Depresiunea Întorsurii Buzăului au rămas în componenţa României.

implicații demografice, culturale și chiar politice, de o mare însemnătate pentru menținerea unității poporului român (Mateescu, 1986, p. 4).

Am ales pentru prezenta micro-cercetare localitatea Zăbala. Spre deosebire de Brețcu sau Voinești, din județul Covasna, importante centre ale păstoritului transhumant, Zăbala, localizată geografic între cele două mai sus-menționate, nu a fost pomenită atât de des în lucrările de specialitate. Însă cercetările relevă o extraordinar de mare asemănare în evoluția acestor trei comunități, datorată tocmai păstoritului, ocupație predilectă a locuitorilor etnici români.

De asemenea, o comparație cu situația localităților învecinate, în care puținii români nu s-au ocupat cu păstoritul, demonstrează că deznaționalizarea/ maghiarizarea românilor a fost în mai mare măsură posibilă și mai ușor de realizat în acele localități.

Scopul prezentei cercetări de teren este, cu precădere, de a evidenția faptul că românii din Zăbala, nu s-au maghiarizat în aceeași măsură ca aceia din localitățile învecinate sau din alte localități din județul Covasna. Cu alte cuvinte, dorim să demonstrăm că păstoritul, una din ocupațiile de bază ale românilor, a pus piedică maghiarizării acestora.

Aducem mulțumiri localnicilor din Zăbala care au binevoit să stea de vorbă cu noi, să ne împărtășească din experiențele lor de viață sau să ne arate fotografii din arhiva personală: Dan Hagiu, Nicolae Mircea, Vasile Munteanu, Gheorghe Macovei, Ovidiu Popa, Luminița Vlad.

ROLUL PĂSTORITULUI ÎN PREZERVAREA IDENTITĂȚII ROMÂNEȘTI

„După cum se reține din conferința elaborată de Ministerul Instrucțiunii Publice, în ziua aniversării semicentenarului Dobrogei, care zice: «Nu putem să prăznuim această zi a Dobrogei, fără să pomenim pe aceia cari au fost din vechi vremuri, urzitorii hotarului României Mari de azi, descălecătorii de țară în pragul mării, cari sunt mocanii»” (Ghelase, 1938, p. 23), mocanilor li s-a recunoscut rolul național la scara istoriei și a spațiului românesc.

„Rolul național al mocanilor transilvani, crescătorii de oi, subiecții transhumanței milenare, este un rol hotărâtor în evoluția fenomenului unionist, în clădirea unității naționale de-a lungul secolelor și-n biruința acesteia. Căile prin care oierii transilvani, deci și cei bârsani, cresc nu doar oi, ci și unitate națională sunt multiple: menținerea și dezvoltarea unor legături organice permanente transcarpatice între români; contribuții semnificative în clădirea unității de limbă, a unității de cultură populară, de tradiții și obiceiuri; contribuții la începuturile comerțului, *drumul oilor* devenind și drumul mărfurilor transilvănene la sud de Carpați; contribuții masive la valorificarea terenurilor de tip pășune din Bărăgan, bălțile Dunării și Dobrogea, timp de sute de ani, până când au devenit terenuri agricole, fapt pe care l-au inițiat și înfăptuit tot mocanii, cu inițiativa și capitalurile lor; și, nu în ultimul rând, popularea acestor zone cu tot mai multe comunități stabile de mocani, așezați definitiv în fostele terenuri de transhumanță” (Vlad, 2018, p. 145).

Deși „este cunoscut faptul că în Ardeal era obicei străvechi ca păstorii să-şi mâne toamna târziu oile şi alte vite în Ţara Românească la iernat, iar primăvara să le aducă înapoi bine îngrăşate” (Veress, 1926, p. 1), primele documente istorice cunoscute datează din secolul al XV-lea. Acestea „ne îndreptățesc să afirmăm că încă din secolul anterior, transhumanța era un așezământ durabil în viața economică a satelor românești din sudul Transilvaniei”, afirmă Corneliu Bucur, care identifică şi cauzele apariţiei transhumanţei: naturale şi economice, precum şi condiţiile politice favorizante, care, toate împreună, au dus la apariţia şi la dezvoltarea acestui fenomen. Acesta concluzionează că transhumanța a fost un răspuns cultural, ales în împrejurări istorice și sub acțiunea unor cauze deosebite, de către acele comunități etnice sedentare care nu și-au pierdut ființa și cultura specifică, în primul rând pentru că înfruntând orice adversitate istorică, neabandonînd nici un moment ideea luptei pentru autonomie sau libertate socială, au rămas pe vatra strămoșilor lor, constituind prin aceasta, nu o mare „enigmă a istoriei”, ci un mare exemplu de continuitate etnică, istorică și culturală (Bucur, 1978, p. 144).

Pentru păstorii transhumanți, granițele dintre provinciile române nu i-au putut împiedica spre a le trece nici atunci când ele au aparținut unor imperii și regate. Faptul că românii din Arcul Intracarpatic și-au păstrat „atât de curată limba, obiceiurile și cântecele străbune se poate atribui contactului des al lor cu masa românească din Vechiul Regat și din ținuturile românești ale Transilvaniei, până prin părțile Clujului, în urma ocupațiunii lor de oieri” (Ticușan, 1928, p. 4).

„Păstorii sau oierii transilvani – atât cei din Ţara Haţegului, cei din jurul Sibiului, mărginenii numiţi şi tuţuieni, apoi mocanii sau bârsanii din jurul Braşovului, cât şi românii din Secuime (Covasna–Breţcu) – au fost elementul cel mai puternic şi persistent, peste toate vicisitudinile timpurilor şi oamenilor, al menţinerii conştiinţei naţionale” (Meteș, 1971, p. 204). Erau cunoscători ai întregului pământ românesc, prin coborârile, an de an, cu turmele lor de la munte la şes, la bălţile Dunării până la Marea Neagră, trecând prin sute de sate, stând de vorbă cu ţărani-cojani ca şi cu boieri, vlădici şi domni chiar, de la care închiriau păşuni bogate la şes sau munţi întregi pentru hrana necesară turmelor lor, de mii de capete. Nu de puține ori, serveau și de călăuze, peste potecile ascunse ale munților, emigranților români în Principate, servind acestora şi cu informaţiile necesare. Ei aduceau şi duceau ştiri şi nădejdi, de atâtea ori ajutoare materiale, de o parte şi de alta a Carpaţilor, fraţilor de acelaşi sânge şi lege.

Păstoritul și oierii au prefigurat cu multe veacuri înainte unirea românilor. „Înaintea deputaților cari vorbesc în parlament, înaintea ziariștilor cari sunt la gazetă, a istoricilor cari culeg fărâme de documente și a filosofilor cari scriu dicționare la Academie, unirea au făcut-o, veac după veac, marii învățători de la stână. De la un capăt la altul al munților, acești minunați filologi au lucrat sute și sute de ani la închegarea limbii și la înfiripareа neamului românesc într-o singură unitate etnică”, spunea, în 1920, Simion Mehedinți (apud. Vlad, 2018, p. 145).

Istoria poporului român nu se poate nici scrie și nici înțelege dacă nu include și capitolul pendulărilor oierilor transhumanți dintre cele trei Principate, cu toate urmele lăsate cel puțin în etimologie, în toponimie, onomastică și folclor.

„Oierii sunt contemplativi; trăiesc iarna, vara sub cerul liber, ziua și noaptea lângă turmele lor de oi, pe cari le pasc vara în Munții Carpați, iarna pe câmpiile Bărăganului, Dobrogei și Basarabiei. Și acestei fericite împrejurări este a se scrie și mulțumi, că oierii și-au păstrat în cursul veacurilor și până azi intactă limba și legea lor românească-ortodoxă. O deosebită cinste și admirație merită din acest punct de vedere Mocanii din jud. Treiscaune, Covasna și Brețcu, cari deși expuși maghiarizării în mijlocul secuilor din fosta *Terra siculorum*, și-au păstrat portul, legea și limba. Vorbesc o limbă aleasă și curat românească spre deosebire de românii din centrul jud. Treiscaune, cari (...) s-au maghiarizat. Oierii, în chiar baza ocupațiunii lor, au ținut mereu contact cu frații din Vechiul Regat, simt și vorbesc curat românește. Bătrânii țin și astăzi calendarul vechiu. Ei nu s-au amestecat cu *păgânii* nici în ce privește calendarul. Au suferit și au răbdat, au înfruntat toate șicanele vechilor noștri stăpânitori și au rezistat viguroși și rezistenți până în prezent.” (Ștefan, 1935, p. 13)

ZĂBALA. DATE GENERALE

Localitatea Zăbala se află în judeţul Covasna, pe drumul D.J. 121 ce uneşte oraşele Covasna şi Târgu Secuiesc, la o distanţă de 6 kilometri de oraşul Covasna şi 15 kilometri de Târgu Secuiesc, în compartimentul Nord-Vestic al Depresiunii Bârsei, numită Depresiunea Târgu Secuiesc sau Depresiunea Breţcului.

Zăbala este situată la o altitudine de 571 metri, într-o vale cuprinsă între pârâul Mestecăniș şi pârâul Zăbala, în zona celor mai înalţi munţi din judeţul Covasna, Munţii Breţcului, cu vârfurile Lăcăuţi (1 777 m) şi Zârna (1 603 m).

Comuna Zăbala are în administraţie patru sate: Zăbala, centru de comună, Tamaşfalău, Peteni şi Surcea. Satul Zăbala (localitatea de interes) este aşezat la poalele apusene ale Munţilor Vrancei şi este mărginit înspre Nord de Culmea Ţurcanului, la Est de Culmile Cuibul Şoimilor şi Fagul Curat, înspre Sud-Est de Culmile Buceagul şi Pietrele Arse şi înspre Sud de Dealul Ţiganilor (Hagiu, 2021, p. 18).

Vestigii arheologice: Pe teritoriul satului s-a descoperit așezarea eponimă a culturii Zăbala, care până în prezent este cunoscută dintr-o singură așezare și dintr-un singur mormânt. Cultura Zăbala se încadrează într-un orizont pre-Schneckenberg. Materialul ceramic specific prezintă un aspect cultural distinct, caracteristic perioadei timpurii a epocii bronzului (MCR, 1998, p.163).

Prima atestare documentară: 1466, Zabola.

Documentele istorice dovedesc că în anul 1567, aşezarea comunei era sub denumirea *Zăbala* şi că erau „45 de fumuri”, ceea ce înseamnă în acea perioadă aproximativ 225 de persoane (Hagiu, 2021, p. 35).

Locuitorii satului au încercat să-şi explice din cele mai vechi timpuri originea denumirii localităţii, vehiculându-se diverse variante: „O primă legendă transmisă din generaţie în generaţie, pe cale orală, aminteşte de înrobirea românilor de către maghiari. Pentru a fi stăpâniţi şi obligaţi să muncească, spune legenda, românilor li se punea *zăbală* în gură. O altă ipoteză presupune provenienţa maghiară a denumirii localităţii, *zab* însemnând ovăz, iar *ola*, în limbajul familiar al ungurilor, valah, român, de unde presupunerea că românii plăteau tribut în ovăz maghiarilor" (Hagiu, 2021, p. 139).

ZĂBALA – TRADIȚII PASTORALE

Arheologia oferă evidente dovezi privind practicarea păstoritului în zonă încă din vremuri străvechi, iar factorii fizico-geografici favorabili au determinat-o în mod hotărâtor. Întreaga zonă este situată la contactul dintre Carpații de Curbură și prelungirea spre nord-est a Depresiunii Bârsei, relieful fiind caracterizat prin forme deluroase și înălțimi montane care au favorizat existența pășunilor alpine foarte hrănitoare pentru animale. De asemenea, solurile mai sărace au determinat o predilecție a localnicilor spre creșterea animalelor. În favoarea aceleiași ocupații pledează și clima mai rece și existența unei rețele hidrografice relativ bogate. Fără îndoială, creșterea oilor a fost ocupația principală atât de mult timp, datorită multiplelor avantaje economice oferite de această ocupație (Șoancă, 1996, p. 259).

În viața comunității din Zăbala, păstoritul transhumant a ocupat un loc deosebit (neavând însă atât de mare amploare ca în cazul satelor vecine, Brețcu și Voinești, Covasna), fiind practicat și în secolul al XX-lea în forma pendulatorie munte-șes; în zilele noastre, oierii din zonă mai practică păstoritul local desfășurat între „vatra satului" și munte. Transhumanța, „pendulare periodică între o regiune de vărare și altă regiune de iernare, o trepădare grăbită sezonală a animalelor și păstorilor, de la șes la munte, primăvara sau toamna, mișcare condiționată de diversitatea de relief, de clima și vegetația acestor două regiuni discontinue, fiindcă între ele se intercalează o a treia regiune, cea a culturilor agricole" (Opreanu, 1930, p. 8), a fost practicată „în mod special de un număr limitat de sate transilvănene: Mărginenii Sibiului, cei din Țara Bârsei și cei din zona Covasna-Brețcu" (Murgescu, 1996, p. 60).

Dacă actele care menționează transhumanța mocanilor ardeleni sunt foarte târzii, acest lucru se datorează faptului că pentru trecerea munților ei nu se foloseau de trecătorile, pe care le-am numi „oficiale", păzite de vameșii unguri și austrieci, ci utilizau potecile munților, iar în Țara Românească și în Dobrogea, unde era loc de pășunat destul, nimeni nu se gândea să le ia în seamă (Ghelase, 1938, p. 25). Oricum, această „tăcere a izvoarelor" este un laitmotiv al istoriei românilor – ne referim la izvoarele ce vorbesc despre „norod", despre oamenii de rând. Dacă mai amintim și fragila arheologie ce se poate citi din acea „civilizație a lemnului" caracterizantă pentru țăranul român, este lucru lămurit că așteptările referitoare la mărturiile documentare despre ciobanii din vechime nu pot fi mari.

Conform lui C. Constantinescu-Mircești, aria pastorală a regiunii Covasnei includea cinci sate care practicau transhumanța în Țara Românească. Acestea sunt „Voineștii Covasnei, Brețcu, Zăbala, Păpăuț și Poiana Sărată; în timp ce primele două așezări făceau parte din centrele care alimentau puternic transhumanța în Țara Românească, ultimele trei apăreau foarte rar și cu un număr redus de oi în circuitul pastoral din acest principat" (Constantinescu-Mircești, 1976, p. 76).

Găsim Zăbala pe harta (Constantinescu-Mircești, 1976, p. 96) cuprinzând „satele din Transilvania ai căror locuitori practicau transhumanța în prima jumătate a sec. al XIX-lea". Același autor, în tabelul cu titlul „Satele din Transilvania din care plecau oierii cu turmele la pășune în Țara Românească și Dobrogea" (Constantinescu-Mircești, 1976, pp. 98–100), menționează următoarele localități din Arcul Intracarpatic (mențiunea *da*/– marchează rubrica „dacă treceau cu turmele în Dobrogea"): Brețcu, da; Întorsura Buzăului, –; Păpăuț, –; Poiana Sărată, da; Voinești (Covasna), da; *Zăbala,* –. Era perioada de apogeu a păstoritului ardelenilor în Dobrogea, „numărul oilor acestora, aflate atunci pe pășunile dobrogene, potrivit rapoartelor agenților consulari austrieci de la Rușciuc și Sofia, se ridica la circa 1 000 000" (Mateescu, 1983, p. 63).

Ciobanii din Treiscaune au fost adeseori asimilați *bârsanilor*; „atât în documente și în relatările de pe teren ale diferiților autori, cât și în graiul localnicilor din diferite părți ale țării, sub numele de bârsani se înțeleg nu numai mocanii seceleni, ci și toți ceilalți oieri transhumanți din Țara Bârsei, precum și *bârsanii din secuime*" (Vuia, 1964, p. 161). De altfel, și Sabin Opreanu subliniase această idee: „În Moldova și în Săcuime păstorii transhumanți se numeau *bârsani*, numire care li se dă până azi". (Opreanu, 1930, p. 11). Putem atunci să ne gândim la ei de câte ori citim despre bârsani? Depinde de autor. Însă e de presupus că și mocanii din Zăbala au fost uneori incluși în relatările despre bârsani.

Toate satele transilvănene în care păstoritul transhumant a cunoscut o străveche tradiție au fost așezări libere, căci o condiție necesară a oierului transhumant era libertatea lui. În satele transilvănene care cuprindeau țărani dependenți și țărani liberi (cum este și cazul localității Zăbala), transhumanța a fost practicată numai de aceștia din urmă.

ZĂBALA – PEISAJUL PASTORAL

Plecând de la premisa că fenomenele şi procesele etnografice au rezistat de-a lungul mileniilor chiar dacă nu au fost consemnate în scris, datorită faptului că ele au fost trăite şi transmise de memoria socială din generaţie în generaţie, luând ca principal criteriu de clasificare modul de utilizare a terenurilor, ținând cont de doi factori precum relieful şi ocupaţiile tradiţionale, am ajuns la concluzia că zona cercetată de noi oferă un peisaj mixt: pastoral și forestier în zona muntoasă, pastoral agricol în zona de podiș. De menționat că județul Covasna este cunoscut,

de-a lungul timpului, ca fiind cel cu cea mai mare producţie anuală de cartofi la hectar, supranumit „țara cartofului”[3]. Suprafețele arabile, de o mărime mult mai mică decât cele muntoase, erau folosite de crescătorii de animale pentru a obține culturi folosite pentru hrana animalelor. Pe de altă parte, observăm o convergență între defrișări și interesele economice ale populației agricole și pastorale: păstoritul era sprijinit de defrișările forestiere, deoarece, până la transformarea terenului despădurit în pământ arabil, acesta era folosit ca loc de pășune sau fânețe.

În Zăbala, relieful a influențat, prin „gradul său de fragmentare, energie, structură litologică și prin înclinarea versanților, repartiția teritorială și productivitatea terenurilor agricole și pastorale” (Marc, 2014, p. 21).

Specifică peisajului pastoral este stâna, așezare cu caracter temporar, folosită, ani de-a rândul, pentru văratul animalelor. Oierii din Zăbala, pe timpul verii, îşi aveau toate stânele în Munţii Vrancei, aflaţi la distanţe mici de casă, reveneau în aceleaşi locuri, locul de păşunat cumpărându-se/ închiriindu-se de la stat şi de la proprietarii de munţi.

Până în a doua jumătate a secolului al XX-lea, „toți munții erau plini cu oi” (informator Nicolae Mircea), spre deosebire de zilele noastre, când cu tristețe în glas, ciobanii recunosc că „și-acuma-s toți munții goi” (Nicolae Mircea). Munții „tradiționali” ai zăbălenilor sunt Zârna, Elveș/ Ölveș, Butuci, Lăcăuți, Goru. Astăzi, doar câțiva oieri din Zăbala mai vărează în munte: Ovidiu Popa în Elveș, Vasile Munteanu („acolo e pășunea de stână, de muls, da’ d-acolo mai umblăm trei munți, cu oile”) și Pavel Rusandu în Zârna, Nicu Solomon în Poiana lui Iacob (Iakopovoș). Doar Munteanu și Solomon urcă la munte cu mânzările – ceilalți, doar cu sterpele.

Amplasarea unei stâne este un lucru care cere multă socoteală. În general, stâna se construia în apropierea unui izvor și la marginea pădurii, care conferă adăpost și umbră oilor. Numim generic cu termenul „stână” totalitatea construcţiilor, a amenajărilor făcute de ciobani în câmp, cu scopul asigurării condiţiilor vieţii pastorale, iar în mod particular clădirea unde se prepară laptele, se depozitează produsele obţinute din el şi unde doarme baciul (Herseni, 1934, p. 344).

Spre deosebire de alte zone ale țării, unde existau și stâne „mutătoare, pe roți, pe tălpi” (Vlăduțiu, 1973, p. 272), în curbura interioară a Carpaților, stâna era stabilă: „Nu să mutau. Erau permanente” (Dan Hagiu).

Stâna „veche” a oierilor din Zăbala era alcătuită din trei încăperi: stâna brânzei, comarnicul și fierbătoarea. Până la mijlocul secolului al XX-lea, stâna din zonele muntoase ale Arcului Intracarpatic era identică cu stâna *bârsană* (Nicolae Dunăre), *bârsenească* (Sabin Opreanu, Romulus Vuia) sau *mocănească* (Ion Vlăduțiu), care avea caracteristic partea din față deschisă, fără perete, a comarnicului.

[3] Este celebră anecdota despre existența în zonă a „vinului din cartofi” – localnicii, atunci când aveau nevoie de cantități mai mari de vin, pentru nunți și alte evenimente sau pentru vânzare, mergeau „peste munte” și duceau cartofi, în schimbul produselor vinicole.

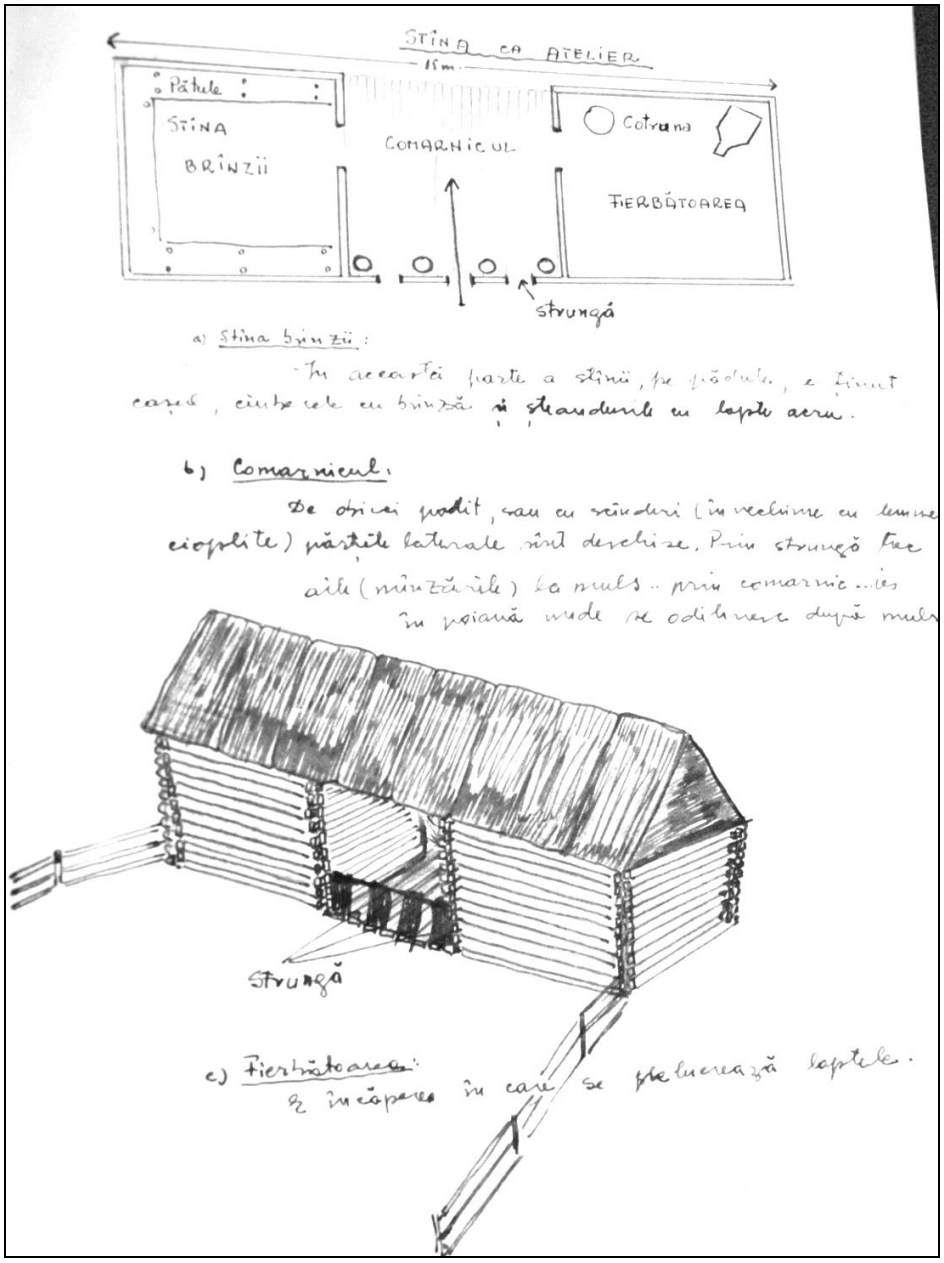

Figura nr. 1. Stâna montană din zona Zăbala; desen de Ioan Hagiu (ASTRA, 1965, f.7).

Ca să servească, timp de patru luni pe an, ca adăpost pentru oameni și animale, dar și ca loc de prelucrare și depozitare a produselor lactate provenite de la oi, stâna era construită pe o temelie de piatră de râu, cu pereții, tavanul și suportul

acoperișului din bârne solide de molid. Ea era acoperită cu şiţă, şindrilă sau draniță, însă, în a doua jumătate a secolului trecut, a început a se folosi și tablă sau plăci de azbociment ondulate. Comarnicul era podit, însă celelalte două încăperi aveau pardoseala de pământ. Stâna brânzei era săpată în pământ, iar pereții acesteia erau înfundați cu mușchi sau cetină, pentru a ține răcoare și a împiedica intrarea insectelor. Aceasta (stâna brânzei) era singura care avea tavan, celelalte două neavând.

În a doua jumătate a secolului trecut, stâna de pe pășunile alpine își modifică forma, în sensul că dispare comarnicul din mijlocul ei, oile fiind mulse mai departe de stână.

Figura nr. 2. Strunga la Zârna, aflată mai departe de stână; foto: Florentina Teacă.

Ca și covăsnenii, zăbălenii au avut mereu oi de rasă țigaie. Turmele unei stâne sunt păscute şi/ sau ţinute separat, pe cârduri. În mod tradițional, patru erau aceste cârduri: mânzările, sterpele, berbecii şi cârlanii; când se băgau berbecii între oi rămâneau trei și fiecare era îngrijit de ciobani cu *funcții* și responsabilități stricte. Ciobanii erau unii mai în vârstă, alţii aproape copii. Cei mai tineri sunt mânătorii sau strungarii – dau în strungă oile pentru muls, le mână cu o vergea şi cu vorba să se înghesuie spre strungă; strungarul este cel mai de jos în ierarhia stânei, de aici se începe această meserie. Cei care păzesc turma de sterpe sunt sterparii – sarcina lor nu e aşa de complexă ca a mânzărarilor – cei ce păzesc oile cu lapte, care trebuie duse şi întoarse la / de la păscut la ore fixe, nu trebuie alergate, trebuie păscute în cele mai bune locuri. Mânzărari sunt angajaţii mai de nădejde sau chiar neamuri de-ale

stăpânului sau baciului. Când se ţin separat mieii ce nu se taie, ei sunt păziţi de un cârlănar (i se mai zicea şi mielar) – de obicei copil. Dacă merg doi sau mai mulţi cu aceeaşi turmă, şef este vătaful.

Figura nr. 3. Mulsul oilor la Zârna, la stâna lui Vasile Muntean; foto: Florentina Teacă.

Figura nr. 4. Mulsul oilor la stâna lui Ovidiu Popa, aflată în Lunca Zăbelii; foto: Florentina Teacă.

Portul popular bărbătesc din Zăbala (identic cu cel al comunităților de oieri din curbura interioară a Arcului Carpatic) „aduce aminte de portul geto-dacilor” (Hagiu, 2021, p. 123). Până nu demult, bărbaţii purtau, îndeosebi oierii, cioareci – pantaloni din stofă de lână, mai largi sau mai strâmţi pe picior, în genul iţarilor. Cioarecii pentru purtare zilnică sunt confecţionaţi din lână sârbă de oaie, iar cei pentru costumul popular, din lână albă de oaie. Cămaşa se purta pe deasupra cioarecilor, fiind brodată simplu în jurul gulerului şi la mâneci de mâinile iscusite ale femeilor, încingându-se cu un brâu lat, de regulă din piele, împodobit şi acesta cu cusături sau crestături decorative ce reprezintă, de obicei, forme geometrice. Pe deasupra cămăşii se poartă läibărica, făcută din stofă de lână sârbă şi căptuşită, pe partea dorsală, cu blăniţă de miel.

Figura nr. 5. Port mocănesc „de sărbătoare”; sursa: Luminița Vlad.

Nelipsită din portul ciobanilor era căciula, din piele de miel. Considerăm demn de menționat că la Zăbala s-a născut celebrul cântec *Cu căciulile pe frunte:* „Cu căciulile pe frunte/ Stăm de veacuri, ca un munte/ În curbura Arcului Carpat/

asta e căciula mea/ şi o port cum se purta/ Că-i obicei din daci lăsat/ Port căciula pe-o ureche/ Şi acasă, şi la nuntă, şi la oi/ După datina străveche/ Moştenită şi păstrată şi pă la noi". Versurile îi aparțin lui Ioan Hagiu, din Zăbala, cooptat în cenaclul *Flacăra*, condus de poetul Adrian Păunescu, în cadrul căruia s-a afirmat prin compoziții proprii.

Figura nr. 6. Port mocănesc „de lucru"; sursa: Ovidiu Popa.

Sutele şi miile de ani în care ciobănitul a fost modul de viaţă al acestor oameni şi-au pus amprenta asupra psihicului lor: autoarea constată că sunt oameni dintr-o bucată – iau decizii într-o clipită pentru că „mai târziu" e de multe ori prea târziu când eşti la oi, în sălbăticie; sunt curajoşi – lupul, ursul, hoţii, fulgerul ori boala numai cu îndrăznire pot fi stăpâniți; sunt credincioşi – tărie în situaţii grele dar şi în rutina zilnică, doar la Cel de Sus poţi găsi! „Sus la munte purtam pălărie. La brâu, chimir. Când aviam, ținiam bani. Păi îi ținiam acolo. Mai băgam câte-un cățel dă usturoi, acolo dă... să fugă dihaniile. Nu lipsea o iconiță, păi, așa iera. Mai aviam câte-un ac, câte ață de cusut. Trebuia să coși pantaloni sau cămașă, ceva. Cu acul mai dădiam drumu' la sânge, la oi, la nas, când erau sângerate. Chibrituri, briciag, briciagul avem aicia-n teacă" (Gheorghe Macovei) – ceea ce dovedește faptul că ciobanii erau oameni practici.

ZĂBALA – MANIFESTĂRI ARTISTICE

În trecut, oierii zăbăleni respectau cu strictețe calendarul popular pastoral. Unul din reperele acestuia era ziua Sfântului Ilie, considerat Proorocul bunelor recolte (care, conform tradiţiilor populare, are atribuţiile specifice unui zeu al focului si soarelui; era considerat în mediile păstoreşti miez de vară), dar drag ciobanilor pentru că era ziua în care ciobanii coborau din munte pentru a participa la Sântilie – nedeia mocănească. „Îi aşteptau şi părinţii, dar mai ales mândrele. Ciobanii nu veneau cu mâna goală, veneau cu păpuşa de caş pe care o dăruiau celei pe care o simpatizau. Bineînţeles, fetele la rândul lor aveau mănunchiul de busuioc la brâu, şi, de multe ori, la sfatul părinţilor, îl dăruiau celui drag. Şi apoi începeau nunţile şi întemeierea familiilor creştine. Astfel că Sfântul Ilie este şi ocrotitorul familiei creştine. Este ocrotitorul ciobanilor, al oamenilor singuratici de la munte, patron al aviatorilor, al pădurarilor. Şi mai ales le este drag ciobanilor şi pentru buna recoltă dar şi pentru faptul că se veseleau” (Bercu, 2013).

În curbura interioară a Arcului Carpatic, fiecare comunitate românească și-a instituit propria nedeie. „Prestigiul lor pastoral avea să dăinuie până spre începutul secolului al XX-lea, când fetele din unele sate, de pildă Zăbala din jud. Covasna, erau «băgate în horă», căpătând astfel statutul de «fată mare bună de măritat», numai de feciorii coborâţi de la stână în ziua de Sântilie. Obiceiul cerea ca înainte cu o zi de hora Sântiliei, feciorul care-şi băga drăguţa în joc să-i facă cadou o furcă de tors, frumos sculptată şi o «cocuţă» modelată în tipar de caş (Voineşti–Covasna, 1982). Fetele aşteptau cu mare nelinişte Hora Sântiliei, întrucât cele care nu erau băgate acum în joc aveau să privească hora de pe margine încă un an şi tot atâta, cel puţin, până la căsătorie” (Ghinoiu, 2003, p. 304).

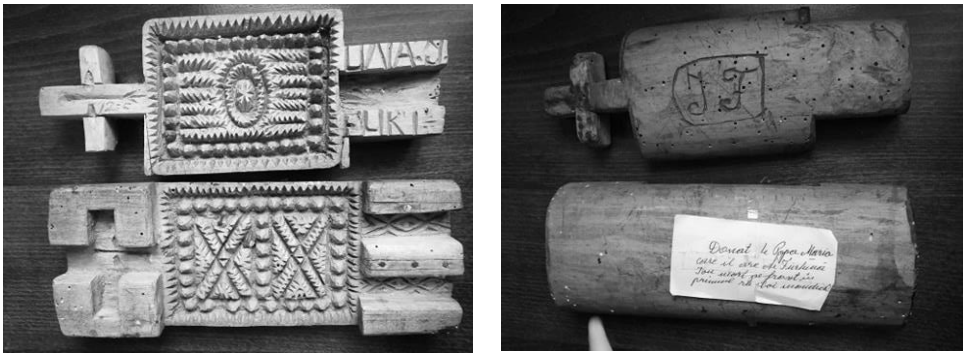

Figura nr. 7. Păpușar din Zăbala; sursa: Dan Hagiu.

Rezumativ se poate spune că păpușarele sunt confecţionate din lemn şi primesc bogate ornamente – elemente geometrice, astrale, zoomorfe, antropomorfe, ce vor fi imprimate pe felii de caș. Numeroase astfel de tipare se află în colecții muzeale din zonă sau, adesea uitate, în gospodăriile oamenilor. Păpușarele se confecționau din

lemn de diferite esențe care se pretează la lucrat prin cioplire și dăltuire și care nu lasă vreun gust sau miros specific pe cașul matriţat: cireș, fag, paltin, tei. Constau în două bucăți dreptunghiulare astfel lucrate încât să se îmbine între ele, cuprinzând la mijloc o felie de caș. Dimensiunile lor sunt în jurul cotelor de 25 cm pentru lungime, 10 cm pentru lățime și 5 cm pentru grosime. Pe părțile interioare, care vor fi imprimate, sunt încrustrate cu o mulțime de forme și motive. Pe părțile exterioare, cele două părți ale tiparului de lemn au uneori date de identificare ale proprietarului sau ale anului când au fost făcute. Motivul ce apare ca fiind dominant în construcția acestor produse este crucea, crucea cu binecunoscutul și binevenitul ei rol apotropaic. Păpușa de caș oferită era o promisiune de căsătorie, avea însemnătatea unui inel de logodnă.

Așadar, obiceiul Sântiliei reprezintă, și la Zăbala, un rit prenupțial. „Intrarea în horă (în cerc, în ritm) presupune asumarea unei posibile iniţieri, jocul fiind investit, pe măsură ce se desfăşoară, cu semnificaţia unui act sacru. Hora Sântiliei poate fi privită ca o metaforă pentru comunitate: se deschide acelora care au lăsat în urmă vârsta copilăriei, o perioadă de doliu sau o boală şi se închide celor ce nu au respectat normele morale transmise prin generaţii" (Gorneanu, 2024).

Și, cu siguranță, perioada de început a obiceiului coincide cu perioada nașterii *Mioriței*. Nenumărate au fost discuțiile despre *Miorița*, interpretările ei, diverse. „Noi, românii, nu avem nevoie să ne-o explice nimeni. O înțelegem cu inima. (…) poemul nostru național, în care natura este divinizată, dumnezeirea umanizată, iar omul îndumnezeit" (Ravini, 2013, p. 1). În *Miorița*, considerată una din marile creații clasice din literatura universală, „ciobanul reprezintă românii fiindcă e creativ în producția de bunuri materiale și artistice. Un cioban destoinic își cioplea singur fluierele, bâta ciobănească, vasele de lemn și își contabiliza activitatea pe răbojuri de lemn cu o scriere arhaică a ciobanilor. Ciobanul din *Miorița* este poet, muzician și cioplitor. El este un precursor al lui Eminescu, Enescu și Brâncuși, toți trei într-unul. *Miorița* conține înțelepciunea multimilenară a unui întreg neam, însă mesajul ei este universal" (Ravini, 2013, p. 10).

Cercetătorii aflați în tabăra celor care cred că *Miorița* a luat naștere din fapte concrete îi plasează originea pe lungile drumuri ale transhumanței. De pildă, Tudor Mateescu o plasează în Dobrogea, căci „în niciun alt loc în afară de Dobrogea nu se puteau întâlni la păşunat (nu în simplă trecere) păstori din toate cele trei provincii românești, Transilvania, Țara Românească și Moldova. (...) Un asemenea eveniment se va fi petrecut cândva în Dobrogea, în mediul transhumant, poate în secolul al XVIII-lea, el stând, după părerea noastră, la originea neasemuitei balade" (Mateescu, 1983, p. 90).

De mare importanță pentru zona noastră de interes sunt părerile celor care cred că „*Miorița* a creat-o un cioban cu suflet de poet pe teritoriul unde contactul între oierii ardeleni și moldoveni a fost mai viu. Aș fixa acest ținut între râurile Olt și Siret, căci aici a fost o circulație intensă între păstorii moldoveni și ardeleni" (Meteș, 1925, p. 184). Mai mult decât atât, găsim apropieri geografice: „Pentru a

fixa mai aproape ținutul de naștere al *Mioriței*, păstrarea și răspândirea acestei balade, citez un pasagiu dintr-un articol al dlui Gheorghe Maior, preot și profesor în Sibiu, în ziarul *Telegraful român* (1922, nr. 26–7, de Paști, 3/ 16 aprilie, Sibiu), despre care dl Iorga zice că e «de cea mai mare importanță»: «Fabula *Mioriței* e poporală, toate elementele ei o dovedesc; locul unde s-a petrecut sunt munții din jurul Oituzului. Ungureanul e mocan din Treiscaune, cel care, ca și cei de pe Țara Bârsei au oi bârsane. Acolo știu această poezie bătrâni albiți de zile și cari nu știu o boabă să cetească. Poftiți la acești bătrâni să v-o cânte curgându-le șiroaie de lacrimi pe obraz, cum mi s-a dat ocazie să văd în Covasna, în 1914 vara. Și melodia e a ținutului, fiindcă în Ardeal, fiecare ținut își are caracteristica sa în muzică; jalea tăcută, înfundată, pe care să nu ți-o știe toată lumea, a celor de pe Țara Bârsei și din Treiscaune, nu e aceeași cu a olteanului, care strigă sfâșietor, sau cu a târnăveanului, care și-o exprimă mai primitiv, nici cu a mărgineanului mai liber, sub ochii căruia tresaltă priveliștea întregului Ardeal, nici cu a veșnic revoltaților de pe Secașe, ori cu sfredelitoarea jale, ce te împintenează la joc, a celor de pe Mureș ori cu cea răsunătoare și horitoare a moților» (...) Așa ne apare viața zbuciumată a oierilor ardeleni în cântecul poporului" (Meteș, 1925, p. 185).

Cea mai cunoscută variantă a *Mioriței* a fost descoperită la Soveja, localitate aflată la o distanță de 80 de kilometri de Zăbala (distanța aceasta, socotită pe drum național, este mult mai mică „de-a dreptul", prin munți, pe „drumurile oilor"). Însă Zăbala are cel puțin trei variante locale ale poemului (Hagiu, 2021, p. 118). Una dintre acestea începe așa: „Pe Brăila-n sus (bis)/ Multe oi s-au dus (bis)/ Trei cârduri de miei/ Cu trei ciobănei", culeasă de I.R. Nicola, în 1955, de la Raveca Măciucă, de 93 de ani, din Zăbala (Secară, 2013, p. 95).

Am identificat, într-o culegere aflată în manuscris, realizată de profesorul covăsnean Vasile Aurel Hulpoi, în anii '60, o variantă locală a *Mioriței*, culeasă de la Dumitru Popa, născut în 1892, din Zăbala, care începe așa: „Pogoară, pogoară pe plai/ Tot nouă ciobani/ De sunt veri primari/ Şi cu unul zece./ El e streinor/ Cu oiţe multe/ Câte pietre-n munte/ Atâtea-s cornute,/ Câte pietre-n cale/ Atâtea-s mioare,/ Câte pietricele/ Atâtea-s mieluşele" (Hulpoi, 1968). În varianta de mai sus, lipsesc alegoria morții, apoteoza ciobanului, întâlnirea cu maica bătrână, portretul ciobanului, nunta mioritică şi cadrul nupţial. Numărul ciobanilor este 10 şi nu 3, ca în majoritatea celorlalte variante. Apar două expresii referitoare la caţă (bâta cu cârlig), neîntâlnite în niciuna din variantele cunoscute. Finalul conţine o notă de înstrăinare, de asemenea neîntâlnită în alte variante ale Mioriţei. Aşadar *Mioriţa* din Zăbala, încadrându-se în peisajul variantelor acestei balade româneşti tipice, are şi elemente particularizante.

Ciobanul din *Mioriţa,* care-și dorește să fie îngropat în strunga oilor, se poate identifica cu orice strămoș al ciobanilor de azi din Arcul Carpatic sau de pretutindeni. Oile le sunt dragi ciobanilor, și nu doar pentru că viața întregii societăți pastorale depinde de bunăstarea oilor. În munte, în mijlocul naturii și al vitregiilor ei, relațiile dintre om și animalele pe care le îngrijește sunt, uneori, mai greu de înțeles pentru

noi, orășenii. Pe de altă parte, ciobanii pot vedea ordinea din natură din unghiul meseriei lor, în care rutina de muncă și ordinea sunt moștenite de la generațiile precedente, întemeindu-se pe străvechi cunoștințe și experiențe despre îngrijirea animalelor.

ZĂBALA – ASPECTE ETNO-DEMOGRAFICE

„La nivelul discursului politic, există discuții pasionante și pasionale pe tema abordării *secuimii* ca un *bloc monoetnic*, ca un *spațiu cu o identitate aparte* (…). Realitățile etno-demografice din spațiul fostei Secuimi sunt complexe" (Lăcătușu, 2008, p. 9). Asimilarea, respectiv secuizarea și maghiarizarea românilor din fostele scaune secuiești, au reprezentat un proces îndelungat, de-a lungul timpului. Ceea ce dorim noi să scoatem în evidență este faptul că, în comunități românești diferite, aceleași metode au dat rezultate diferite.

Prezenţa românilor în sud-estul Transilvaniei la venirea secuilor este atestată de o multitudine de surse: arheologice, documentare, confesionale, etnografice, antroponimice, toponimice, etnolingvistice. Despre „obsedanta temă a conviețuirii seculare a românilor cu secuii", savantul I.I. Russu aduce „argumente corecte, afirmate direct", dovezi „adunate cu migală, de-a lungul câtorva decenii de căutări migăloase în literatura istorică, ziare și reviste, în arhive, biserici și cimitire (…), mărturii ale localnicilor, înscrisuri lapidare pe crucile din cimitire", care dovedesc prezența, ponderea, locul și rosturile populației românești din răsăritul și sud-estul Transilvaniei, în procesul dinamic al conviețuirii și raporturilor cu populația secuiască de limbă maghiară a acestei zone.

Românii din sud-estul Transilvaniei sunt pomeniţi în documentele scrise în secolul al XIII-lea, datorită rolului activ pe care şi l-au asumat în viaţa politică, militară, economică şi socială a zonei. De pildă, în anul 1241, secuii și românii au închis trecătorile Carpaților pentru a stăvili invazia mongolă (Pârvu, 2019, p. 49).

În secolele XIII–XV nu se găsesc, în izvoarele contemporane scrise, date privind componenta demografică a sud-estului Transilvaniei şi, prin urmare, analizele de demografie istorică sunt considerabil îngreunate, rezultatele unor asemenea demersuri fiind supuse relativităţii. Această situaţie este aproape generală pentru întreaga Europă, unde, de asemenea, între secolele XI–XIV, documentele demografice sunt rare, deseori foarte neprecise, de aceea interpretarea lor e destul de delicată. Cercetarea situaţiei create în urma aşezării secuilor în sud-estul Transilvaniei în cursul secolului al XII-lea ne demonstrează faptul că situaţia românilor trăitori în această zonă la venirea secuilor era mult mai bună iniţial, devenind, odată cu trecerea timpului, din ce în ce mai grea (Lăcătușu, Lechințan, Pătrunjel, 2003, p. 53).

Populația românească autohtonă din Arcul Intracarpatic, covârșitoare de-a lungul primelor secole de conviețuire cu secuii, expusă politicii de deznaționalizare, ajunge sărăcită și lipsită de libertate. Antroponimele românești din conscripțiile urbariale din perioada 1614–1848 (Ranca, Lechințan, Lăcătușu, 2021) demonstrează prezența elementului românesc în scaunele secuiești.

Implicarea românilor din Secuime în Răscoala lui Horea beneficiază de o tratare specială în lucrarea cercetătorului Ioan Ranca din Târgu Mureş, din care rezultă starea ataşamentului lor la cauza răscoalei, legăturile lor cu ţările de peste munţi. Ioan Ranca adaugă la toate acestea evidenţierea conştiinţei că ei sunt băştinaşii pe aceste plaiuri şi că secuii sunt veniţi din Sciţia (afirmaţie ce se datora nedreptăţilor la care erau supuşi aceştia din partea nobililor maghiari, fiind totodată o percepţie generalizată despre toate popoarele migratoare venite din Asia). Conştienţi de prioritatea şi permanenţa lor în acest spaţiu, românii din scaunele secuieşti constituiau, în secolul al XVIII-lea, o forţă de care autorităţile imperiale şi locale se temeau. Organizaţi bisericeşte în parohii şi protopopiate, fie ele ortodoxe, fie greco-catolice, în timpul răscoalei românii formau o mare şi întinsă obşte al cărui liant, preotul sătesc şi dascălul modest de la ţară, le ţinea implicit şi concomitent conştiinţa naţională trează, cultivând cu sfinţenie şi făcând apostolat din menţinerea cu statornicie a limbii române şi a credinţei străbune (Lăcătușu, Lechințan, Pătrunjel, 2003, p. 73).

În timpul Revoluției de la 1848–1849, românii din scaunele secuiești au reprezentat partea cea mai năpăstuită a românilor ardeleni, când, deși se aflau în tabăra învingătorilor, erau sub conducerea învinșilor, suportând, în continuare, toate nedreptățile, mai ales pe linia afirmării identității naționale (Pârvu, 2019, p. 506). Totuşi, după Revoluţia de la 1848, şi românii din secuime au fost eliberaţi din iobăgie. În perioada cuprinsă între Revoluţia de la 1848/ 1849 şi Dualismul austro-ungar (1867), pe fondul *vântului de libertate* ce se făcea simţit în Transilvania, şi în aceste locuri a venit vremea zidirii bisericilor din piatră şi a şcolilor confesionale româneşti.

Noi greutăţi s-au abătut asupra românilor din sud-estul Transilvaniei odată cu instaurarea Dualismului austro-ungar în 1867, care „a favorizat emiterea şi generalizarea acţiunii intensive de deznaţionalizare a lor prin: Legea minorităţilor (1868), Legea Trefort – prin care se impunea predarea limbii maghiare în toate şcolile (1879), Legea maghiarizării numelor (1881), Legea maghiarizării denumirii localităţilor (1891), Legea învăţământului (Appony), prin care se desfiinţează şcoli confesionale româneşti" (Lăcătușu, Lechințan, Pătrunjel, 2003, p. 73).

După secolul al XIX-lea, care reprezintă perioada de apogeu pentru mocanii transhumanți din Arcul Intracarpatic, urmează un veac cu nenumărate schimbări, din punct de vedere istoric, pentru românii din Arcul Intracarpatic. Supuși, la începutul secolului al XX-lea, intensivului proces de maghiarizare, „bieți de români, cari au păstrat din ceea ce a fost atâta doar: portul, legea unită și unele obiceiuri" (Iorga, 1977, p. 259) din Arcul Intracarpatic și-au adus contribuția din plin la realizarea şi consolidarea Unirii celei mari de la 1 Decembrie 1918. În literatura de specialitate, este recunoscut rolul național al mocanilor transilvăneni transhumanți, care „cresc oi și unitate națională" (Vlad, 2018, p. 145).

Pentru românii din Arcul Intracarpatic, Marea Unire „a constituit o adevărată renaştere naţională pe plan economic, politic, social, spiritual şi cultural. Unirea a însemnat şi crearea instituţiilor statului român de drept (prefecturi, plăşi, primării, poliţie, jandarmerie, unităţi militare, revizorate şcolare, tribunale, judecătorii etc.), care au înlesnit şi locuitorilor români din acest ţinut accesul la o viaţă demnă în adevărata lor patrie, România Mare" (Lăcătușu, Lechințan, Pătrunjel, 2003, p. 72).

Perioada interbelică a fost, pentru oierii din Arcul Intracarpatic, acum aparținând județului Treiscaune, deși cu greutăți, una înfloritoare. Însă istoria le aduce noi piedici: anul 1940 și evenimentele ce au urmat imediat după semnarea Dictatului de la Viena – perioadă de grele încercări, suferinţe şi tragedii de neimaginat, refugiere peste munți, interzicerea limbii române, înlocuirea denumirilor românești cu cele maghiare, confiscarea averilor, atrocităţi comise de noile autorităţi ungare, actele de degradare a demnităţii umane, înfometările, persecuţiile de tot felul, maltratările, omorurile, măcelurile, deportările şi internările în lagăre de muncă forţată, sate româneşti devastate şi crimele oribile, o adevărată epurare etnică rasială. Toate acestea i-au afectat pe mocanii din Arcul Intracarpatic.

Eliberarea părţii ocupate a Transilvaniei, în toamna anului 1944 (Sfântu Gheorghe fiind primul oraş românesc eliberat din Ardealul ocupat) de către Armata Română, a fost un simbol al libertăţii redobândite pentru toţi românii, şi pentru cei puţini rămaşi pe loc, dar şi pentru cei care se întorceau în zonă, după patru ani de refugiu. Însă, după câţiva ani, la presiunile U.R.S.S., s-a format Regiunea Autonomă Maghiară (1952–1968), fapt ce a creat privilegii populaţiei maghiare în raport cu cea românească. În timpul Regiunii Autonome Maghiare, pentru românii rămaşi în zonă, cunoaşterea limbii maghiare a devenit obligatorie în raport cu noua administraţie.

STRUCTURI ETNICE. ANALIZĂ COMPARATIVĂ

La recensământul din 2021, populația comunei Zăbala era estimată la 4 332 locuitori, reprezentând o diminuare de 5,76% în comparație cu cifrele din recensământul din 2011. Dintre aceștia, 18,37% sunt români (796), iar 63,67% maghiari (2758) (INS, 2022).

O analiză a populației românești din Zăbala relevă următoarele date:

Numărul credincioșilor români în 1760: 125; în 1805: 115; în 1850: 130 (Lăcătușu, 2008, p. 292).

Românii din Zăbala în Conscripția Urbarială din 1820: 48 familii (Lăcătușu, 2008, p. 303).

Tabel nr. 1

Populația stabilă din Zăbala la recensămintele din 1850, 1992 și 2002 (Lăcătușu, 2008, p. 308)

	Anul recensământului	Populație stabilă. Total		Români		Maghiari	
		Nr. Populație	Creștere relativă față de 1850	Nr. populație	Creștere relativă față de 1850	Nr. populație	Creștere relativă față de 1850
Zăbala	2002	4814	1,14	906	5,33	3685	0,93
	1992	4925	1,17	940	5,33	3731	0,95
	1850	4218	1	170	1	3948	1

Iată, mai jos, date statistice dintr-o localitate covăsneană care are, de asemenea, tradiții pastorale pregnante: Brețcu.

La recensământul din 2021, populația comunei Brețcu era estimată la 3 132 locuitori, reprezentând o diminuare cu de 11,77% în comparație cu cifrele din recensământul din 2011. Dintre aceștia, 23,28% sunt români (2294), iar 73,24% maghiari (729) (INS, 2022).

O analiză a populației românești din Brețcu relevă următoarele date:

Numărul credincioșilor români în 1760: 280; în 1805: 1 130; în 1850: 1 205 (Lăcătușu, 2008, p. 287).

Românii din Brețcu în Conscripția Urbarială din 1820: 237 familii (Lăcătușu, 2008, p. 302).

Tabel nr. 2

Populația stabilă din Brețcu la recensămintele din 1850, 1992 și 2002 (Lăcătușu, 2008, p. 306)

	Anul recensământului	Populație stabilă. Total		Români		Maghiari	
		Nr. populație	Creștere relativă față de 1850	Nr. populație	Creștere relativă față de 1850	Nr. populație	Creștere relativă față de 1850
Brețcu	2002	3 908	0,98	996	0,64	2 890	1,23
	1992	4 087	1,02	1 028	0,66	2 846	1,21
	1850	3 996	1	1 546	1	2 358	1

Spre comparație, prezentăm date dintr-o localitate aflată la doar 24 km distanță (pe DJ 121; localnicii folosesc un drum comunal, pe care distanța între cele două localități e mai mică) de Zăbala, și la doar 9 km distanță de Brețcu – și anume Ojdula.

Tabel nr. 3

Populația stabilă din Ojdula la recensămintele din 1850, 1992 și 2002 (Lăcătușu, 2008, p. 307)

	Anul recensământului	Populație stabilă. Total		Români		Maghiari	
		Nr. populație	Creștere relativă față de 1850	Nr. populație	Creștere relativă față de 1850	Nr. populație	Creștere relativă față de 1850
Ojdula	2002	3 520	1,38	183	1,46	3 255	1,36
	1992	3 579	1,40	180	1,44	3 330	1,39
	1850	2 552	1	125	1	2 394	1

În 2021, din punct de vedere al etniei, populația din Ojdula se prezintă astfel (INS, 2022):

Maghiari: 2 919 membri (83,83% din populația totală);
Romi: 314 membri (9,02% din populația totală);
Români: 146 membri (4,19% din populația totală).

Deși învecinate, localitățile Zăbala, Brețcu, Ojdula au evoluat diferit din punct de vedere al structurilor etnice. În Ojdula, românii nu au avut ca ocupație principală păstoritul.

Observăm:

– la comparația între Ojdula și Brețcu, aproximativ aceeași populație de etnie maghiară în 1850, dar o creștere net superioară a acestei populații înregistrată în 2002,

– la comparația între Ojdula și Zăbala, aproximativ aceeași populație de etnie românească în 1850, dar cu o creștere relativă față de 1850 mult mai mică (față de Zăbala) a acestei populații înregistrată în 2002.

CONCLUZII

Analizând datele, putem conchide că în localitățile etnic-mixte în care românii s-au ocupat cu păstoritul (în special cel transhumant), secuizarea/ maghiarizarea nu a fost atât de pregnantă ca în altele învecinate, în care românii nu se ocupau cu creșterea oilor. Această ocupație le-a dat, în primul rând, putere economică. Aveau o sursă de trai, aveau ce mânca și ce îmbrăca, nu depindeau de munca pe moșiile grofilor. Starea materială le-a dat posibilitatea să aibă și să întrețină școli (confesionale) și biserici, instituții identitare. Adunați în jurul bisericii, au putut să-și păstreze credința, portul și limba.

Ducându-și oile la vărat în Munții Vrancei sau la iernat, în Țările Române, mocanii nu au ținut niciodată seama de granițele între care i-a închis istoria. Au putut interacționa cu alți români, au avut libertate. Această necontenită mișcare a turmelor – pe spații largi de sute de kilometri (transhumanța), de câțiva zeci (pășunatul de vară la munte) ori de doar câțiva kilometri (stâna în proximitatea medie a vetrei satului) – poate da, la un nivel superficial de abordare, impresia de volatilitate a prezenței ciobanilor în comunitățile lor de origine. Numai că mișcarea la ciobani înseamnă, în mod marcant, pendulare, adică plecare și revenire, deci și revenire, mereu. Și de aici rezultă un corolar: permanența, stabilitatea dinamică a oierilor. Dacă plugarii au creat românismul în puncte, în locuri, păstorii l-au difuzat, creând o legătură între aceste puncte, sinapse.

Figura nr. 8. Oile lui Vasile Munteanu, pe vârful Zârna (1603 m); foto: Florentina Teacă.

BIBLIOGRAFIE

1. ASTRA (1965). Arhiva științifică. *Civilizaţia populară românească; răspunsurile chestionarului privind instalaţiile tehnice populare, meşteşugurile şi mijloacele de transport, din 1965*, Zăbala, nr. 1 721.
2. Baltasiu, R., Săpunaru G., Bulumac O. (2013). *Slăbirea comunității românești din Harghita–Covasna*. București: Editura Etnologică.
3. Bercu, I. (2013). *De „Sântilia Zăbălenilor" localnicii „şi-au regăsit sufletul",* accesat la data de 5.08.2024 de la *https://mesageruldecovasna.ro/de-santilia-zabalenilor-localnicii-si-au-regasit-sufletul/.*
4. Bucur, C. (1978). *Invarianţă şi variabilitate în păstoritul tradiţional (despre momentul apariţiei, cauzele şi caracterul transhumanţei pastorale a românilor),* în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, X, Cluj-Napoca.
5. Constantinescu-Mircești, C. (1976). *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII–XIX*. Bucureşti: Editura Academiei RSR.
6. Ghelase, I. (1938). *Mocanii. Importanța și evoluția lor social-economică în România*. București: Tipografia I.C. Văcărescu.
7. Ghinoiu, I. (2003). *Sărbători şi obiceiuri româneşti*. București: Editura Elion.
8. Gorneanu, I. (2024). *Hore, nedei, târguri de fete*, accesat la data de 5.08.2024 de la *https://www.facebook.com/gorneanuiulia/posts/pfbid0r9ExanExy8Q9LSh8hsdD2r2T4jZ5pDFeKeYvBYXDHdr3tJY6CVS6khrvxyK43To9l?locale=ro_RO.*
9. Grama, A. (2000). *La vremea „zidindelor biserici", cu „carul iute" spre Vâlcele, Sfântu Gheorghe şi alte locuri*, în ANGVSTIA, 5, Sfântu Gheorghe.
10. Hagiu, A. (2021). *Zăbala. Repere monografice.* Miercurea Ciuc: Editura Grai Românesc.
11. Herseni, T. (1934). *Stâna din Munţii Făgăraşului*, în *Boabe de grâu*, anul 5, nr. 6, iunie 1934.
12. Hulpoi, A.-V. (1968). *Folclor*. Voinești, Covasna: manuscris.
13. Institutul Național de Statistică (INS) (2022). *Populație Comuna Bretcu, Județul Covasna,* accesat la data de 20.07.2024 de la *https://populatia.ro/populatie-comuna-bretcu-judetul-covasna*/.
14. Institutul Național de Statistică (INS) (2022). *Populație Comuna Ojdula, Județul Covasna,* accesat la data de 20.07.2024 de la *https://populatia.ro/populatie-comuna-ojdula-judetul-covasna*/.

15. Institutul Național de Statistică (INS) (2022). *Populație Comuna Zăbala, Județul Covasna*, accesat la data de 20.07.2024 de la *https://populatia.ro/populatie-comuna-zabala-judetul-covasna/*.
16. Iorga, N. (1977). *Pagini alese din însemnările de călătorie prin Ardeal și Banat*. București: Editura Minerva.
17. Lăcătușu, I. (1999). *Habitat și populație. Procese și structuri demografice în județele Covasna și Harghita*, în ANGVSTIA, 4, Sfântu Gheorghe.
18. Muzeul Carpaţilor Răsăriteni (MCR) (1998). Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Institutul de Arheologie şi Istoria Artei. *Repertoriul Arheologic al judeţului Covasna*, Sfântu Gheorghe: Cova-Print.
19. Lăcătușu, I., Lechințan V., Pătrunjel V. (2003). *Românii din Covasna şi Harghita. Istorie. Biserică. Şcoală. Cultură.* Miercurea Ciuc: Editura Grai Românesc.
20. Lăcătușu I. (2008). *Structuri etnice și confesionale în județele Covasna și Harghita.* Târgu Mureș: Editura Universității „Petru Maior".
21. Marc, D. (2014). *Peisaj etnografic în zona Mureșului Superior*, în *Caietele ASER*, nr. 10, Editura Etnologică, 2014.
22. Mateescu, T. (1983). *Păstoritul mocanilor în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră*. București: Direcția Generală a Arhivelor Statului din RSR.
23. Meteș, Ș. (1971). *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX*. București: Editura Științifică.
24. Murgescu, C. (1996). *Drumurile unității românești*. București: Editura Enciclopedică.
25. Opreanu, S. (1930). *Contribuțiuni la transhumanța din Carpații Orientali*, Extras din lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj, volumul IV. Cluj: Tiparul Ardealul.
26. Pârvu, S. (2019). *Românii din scaunele secuiești în revoluția de la 1848–1849*. Sfântu Gheorghe: Editura Eurocarpatica.
27. Ranca, I., Lechințan, V., Lăcătușu I. (2021). *Românii din fostele scaune secuiești (secolele XVI–XXI): atestări documentare, conscripții, statistici, recensăminte*. Sfântu Gheorghe: Editura Eurocarpatica.
28. Ravini, V. (2016). *Mioriţa. Izvorul nemuririi.* București: Alcor Edimpex.
29. Secară, C. (2013). *Situația actuală a folclorului muzical în comunitățile românești din zona arcului intracarpatic. București:* Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
30. Șoancă, N. (1996). *Aspecte privind păstoritul transhumant practicat în zona Brețcu–Voinești–Covasna*, în ANGVSTIA, 1, 1996.
31. Ștefan, D. (1935). *Strigăt de alarmă al oierilor din Ardeal*, în Revista *Stâna*, Organ al oierilor din întreaga țară, an II, nr. 3, iunie 1935, Poiana Sibiului.
32. Ticușan, E. (1928). *Istoricul parohiei române din comuna Covasna*. Voinești–Covasna: manuscris.
33. Veress, A. (1926). *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească (până la 1821)*, în AARMSI, București, seria III, tom VII, 1926.
34. Vlad, I. (2018). *Brașovul și Marea Unire*. Brașov: Editura Pastel.
35. Vlăduțiu, I. (1973). *Etnografia românească*. București: Editura Științifică.
36. Vuia, R. (1964). *Tipuri de păstorit la români (sec. XI – începutul sec. XX)*. Bucureşti: Editura Academiei RSR.

INFORMATORI: Dan Hagiu,
Nicolae Mircea,
Vasile Munteanu,
Gheorghe Macovei,
Ovidiu Popa,
Luminița Vlad.